

**DERÛNÎ-ZÂDE MUHAMMED HULÛSÎ'NİN
DİVANÇESİ'NİN YENİ BİR NÜSHASI VE BU
DİVANÇE'DEKİ TASAVVUFÎ UNSURLAR**

**Is A New Copy Of Derûnî-Zâde Muhammed Hulûsî's
Divançe And The Sufficient Elements In This Divançe**

Arş. Gör. Ömür ERBAY

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

omurerbay@bayburt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7694-847X>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	07.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	22.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 335-352	https://doi.org/10.31463/aicusbed.892555

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate®

**DERÛNÎ-ZÂDE MUHAMMED HULÛSÎ'NİN DİVANÇESİ'NİN
YENİ BİR NÜSHASI VE BU DİVANÇE'DEKİ TASAVVUFİ
UNSURLAR**

**Is A New Copy Of Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî's Divançe And The
Sufficient Elements In This Divançe**

Ömür ERBAY

Öz

Divan şairine ilham veren temel kaynaklardan biri de tasavvufur. Tasavvuf, insanı mutlak mutluluğa ulaştırmayı amaçlayan bir disiplindir. Bu disiplin, içerdiği birtakım kurullarla bir hayat tarzını da oluşturmuştur. Bu hayat tarzı, sufilerin mensup oldukları tarikatlerin hususiyetlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz metnin müellifi Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî de tasavvufi yönü bulunan bir şairdir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; Celvetiyye tarikatına mensuptur. Celvetiyye tarikatı, her ne kadar Bayramiyye'nin bir şubesi ise de zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi (ö.1038/1628)'dir. Otuza yakın eseri ve yüzbinlere varan müridi bulunan Hüdayi'nin tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlar'da yayılmıştır. "Tevhid zikri ve mücahede" esasına dayanan tarikat, ilim ve devlet ricalinin de ilgisini çekmiştir. Bursalı İsmail Hakkı (ö.1137/1725) gibi velud mutasavvıf müellifler, bu tarikattan yetişmiştir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, bu tarikatın usullerine sıkıca bağlıdır. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin Divançe'sinin yeni bir nüshası üzerine yapmış olduğumuz çalışmamızda, eserin tasavvufi yönünü örnek beyitlerle ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Divançe, Celvetiyye, Tevhid, Tasavvuf, Sufi

Abstract

One of the main sources that inspired the Divan poet is Sufism. Sufism is a discipline aimed at achieving absolute happiness. This discipline has also created a way of life with a number of rules it contains. This lifestyle varies according to the characteristics of the sects to which the Sufis belong. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, author of the text we are working on, is also a poet

with a Sufi aspect. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî mensup; belongs to the Celvetiyye sect. Aziz Mahmud Hüdayî, founder of Celvetiyye (B.1038/1628). Hüdayî's sect, which has about thirty works and up to hundreds of thousands of disciples, spread in Istanbul, Bursa and the Balkans after his health and death. The sect, which is based on the “Tevhid zikri ve mücahede”, has also attracted the attention of Science and the state. Ismail Hakkı of Bursa (B.1137/1725), such as velud mutas Sufi authors, grew up from this sect. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî strictly adheres to the methods of this sect. In our study on the Divançe of Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, we tried to reveal the mystical aspect of the work with exemplary couplets.

Keywords: Divançe, Celvetiyye, Tevhid, Tasavvuf, Sufi

Giriş

Hayatı hakkındaki bilgilere çok az kaynaktan rastladığımız Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin, Usturumcalı olduğu belirtilse de doğum ve ölüm yerine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde şaire dair şu bilgileri vermektedir:

“Celvetî tarikati şeyhlerinin âlimlerinden ve hâl tercümesi yukarıda geçen İsmail Hakkı Efendi'nin halifelerinden olup Usturumcalı'dır. Tahsil ve sülukunu bitirdikten sonra memleketinde fetva verme ve irşad ile ömrünü geçirerek 1167 de vefat etmiştir.

Akaiden meşhur Kaside-i Emâli ile Kaside-i Nûniyye'yi Türkçe şerh etmiştir ki Emâli Şerhinin kendi el yazısı ile yazma nüshası Halis Efendi Kütüphanesinde, mürettep Divançe'sinin nüshası da Üsküdar'da Hüdâyî Hazretleri dergahı kütüphanesinde mevcuttur. Bir gazelinden

Şehâ hûn-rîz-i gamzeñ zaħmını bîmâr olandan şor

Perîşân hâtırı dil-beste-i dildâr olandan şor

Hulûsî remzi çokdur nüsha-yı 'aşkıñ hakîkate

O terkîbiñ beyânın vâkıf-ı esrâr olandan şor” (Bursalı

Mehmed Tahir, 1915:114)

Adı geçen eserde, Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'ye ait olduğu ifade edilen gazel, şairin *Divançe'sinde* bulunmamaktadır.

Şairin, nerede ve nasıl eğitim aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Divançe'sinde* bulunan Arapça ve Farsça kelimelerle yüklü gazelleri onun, iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Ayrıca fetva¹ verebilecek

¹ Fetva: Müftü tarafından verilen şer'i hüküm veya karar(Devellioğlu, 1998:263).

durumda olması, onun dinî ilimlerde yetkin bir insan olduğunu ispatlamaktadır.

Kaynaklarda şairin ailesine dair bilgi bulunmamaktadır. Eserin müstensihisi Abdulfettah b. Ali Usturumcalı ise Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî ile aynı tarikat silsilesine bağlıdır. Bunu, *Divançe*'sinin mukaddimesindeki şu ifadelerden anlıyoruz:

“*Bu hâkîr yemînüm yesârundan temyîz ideli muhibb-i meşâyih ve 'ulemâ olub ef'âl-i aqvâllerin tezekkürden hâlî olmıyub 'ale'l-ħuşûş tarîk-i Celvetiye halka-bend olub pederimiz Şeyh Muhammed Efendi hizmetlerine aħz-ı tarîkat eyleyüb anlara iktidâ eyledik.*”

Eserin müstensihine ait başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şairin, önceleri; cezbe, muhabbet ve sırr-ı İlahî'yi esas alan Bayramiyye tarikatının kollarından olup daha sonra müstakil bir tarikat hâline gelen Celvetiyye tarikatına mensup olduğu *Divançe*'sindeki şu beyitten anlaşılmaktadır:

*Pây-ı himmetle Hulûşî baş kadem bu meclise
Mecmâ'ı ehl-i velâyettir tarîk-i celvetî (vr.14b)*

Şairin nerede ve ne zaman öldüğüne dair bilgi bulunmamakta olup XVIII. asrın ortalarında öldüğü bilinmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, 1915:114)

Eser üzerine iki çalışma yapılmış olup bunlardan bir tanesi dil özelliklerini ön plana çıkaran yüksek lisans tez çalışması; diğeri ise bir makaledir². Müellifin tasavvufi yönünün eserin tamamına hakim olması ve her iki çalışmada da tasavvufi yönün çok az yer alması bu çalışmamızı zorunlu hale getirmiştir. Biz, bu çalışmamızla metnin bünyesindeki tasavvufi unsurları ortaya çıkarmayı ve bu unsurların müellif tarafından metne nasıl yerleştirildiğini örnek beyitlerle açıklamayı amaçlıyoruz.

Edebî Kişiliği

Şairin, edebî kişiliği ve sanat anlayışına dair hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Bu hususa dair bilgiye, *Divançe*'sinde yapmış olduğumuz inceleme neticesinde ulaşmaktayız. Şair, eserinde; Arapça, Farsça kelime ve

² Eser üzerine, Nergül Küçükarıkan tarafından 2006 yılında Erciyes Üniversitesi'nde *Muhammed Hulûsî'nin Divançesi (Metin-İnceleme-Sözlük)* adıyla hazırlanmış bir yüksek lisans tezi ve Burçin Özdemir tarafından 2019 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisinde yayınlanan *Balkan Şairi Muhammed Hulûsî Usturumcavî ve Divançesi* adlı bir makale çalışması vardır.

terkiplere bolca yer vermiştir. Bu durum, şairin; Arapça ve Farsça dillerini iyi derecede bildiğini göstermektedir. Eser içerisinde imale, zihaf gibi aruz kusurlarına rastlanılmakla birlikte bunların sayısı çok fazla değildir. Bu durum da şairin aruzu iyi derecede bildiğini gözler önüne sermektedir.

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, Bayramiyye tarikatının Celvetiyye koluna mensup bir şairdir. Eserinde tarikatın usüllerine ve öğretilerine çokça yer vermiştir. O, mutlak mutluluğu Allah'a ulaşmada, onun emirlerine boyun eğmede ve tevhid inancında görmüştür.

*Ey 'âşık-ı şâdıklar
Tevhîd idelim tevhîd
'Aşk odına yanıklar
Tevhîd idelim tevhîd(vr.6a)*

Eserinde hakiki aşkın peşinde koşmuş ve ona ulaşmanın yollarını aramıştır. Aşk, ister mecâzî ister gerçek olsun her yönüyle insanı Allah'a götürür. Aşk, sonu Allah'a varan bir yolculuktur(Eraydın, 2016:203). Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; eserinde, aşkın hakiki olanına varmaya çalışanlara yol göstermektedir. Hakiki dostluğun da yine aşkla elde edileceğini vurgulamaktadır.

*Bir 'acîb hikmetdürür 'aşkıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tâ vâsıl-ı dîdâr-ı dost (vr.4b)
Şu diller kim seniñ 'aşkıñ ile cānâ olur handān
İder Mısr'ı vüçüd içre olur Yuşûf gibi sulţān (vr.11a)*

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; eserinde, aşkın bir dert olduğunu ve bu dert için ilacının da yine aşk olduğunu ifade etmektedir. Bu durum da insanı içsel bir yolculuğa çıkarmaktadır. Eserde, bu içsel yolculuğun Allah'a varacağı ve dertlerin bu şekilde son bulacağı vurgulanmaktadır. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin edebî kişiliği eserinden hareketle tasavvufî yönü üzerine bina edilmiştir.

*Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Hülûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâç (vr.5a)
Ey Hülûşî derd-i 'aşk ideli kalbimde qarār
Yakalub varlık odı virāneyim Yā-Rabb meded (vr.6a)*

Eserleri

Osmanlı Müellifleri'nde Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin üç eserinden bahsedilmektedir. Bunlar; *Kaside-i Emali* ile *Kaside-i Nuniyye*'nin Türkçe şerhleri ve *Divançe*'dir.

Divançe

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin *Divançe*'si, 16 varaktan oluşup bünyesinde toplam 435 beyit bulunmaktadır. Mürettep olmayan *Divançe*, bir mukaddime ile başlamaktadır. Eserin muhtelif kütüphanelerde beş nüshası olup biz, çalışmamızda Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz FB 473 kaydı ile bulunan nüshayı esas almaktayız. Milli Kütüphane kaydına göre eserin bünyesinde 86 ilahi, 2 tahmis ve 1 terhib-i bend bulunmaktadır. Biz, eserin bünyesinde 78 gazel, 4 ilahi, 2 şarkı ve 2 muhammes tespit edebildik.

Nüsha Tavsifi

Genel Bilgiler³

Arşiv Numarası	: 06 Mil Yz FB 473
Eser Adı	: Divançe
Yazar Adı	:Hulusî Derunîzade Mehmed Usturumcalı (Öl. 1167/1753) (XVIII. Yüzyıl)
Müstensih	: Abdulfettah b. Ali Usturumcalı
Konu	:
Dili	: Türkçe
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	: 0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi):	1226 (1810)
İstinsah Yeri	: Belirtilmemiş
Bulunduğu Yer	: Milli Kütüphane (Ankara)
Koleksiyon	: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Dvd Numarası	: 942

Özellikleri

Boyut (Dış-İç)	: 208x150-172 x 122mm
Yaprak	: 16
Satır	: 22
Yazı Türü	: Talik
Kağıt Türü	: Üç ay filigranlı

Notlar

Söz başları ve mahlas üzerleri ve cetveller kırmızıdır. Kenarları vişne rengi meşin, kapakları ebru kağıt kaplı, mukavva cilt içerisindedir. Mukaddime, 86 ilahi, 2 tahmis, 1 terhib-i bend bulunmaktadır. Fahri Bilge varislerinden satın almıştır. Os. Mü.I.66;TN. I.365(1056); İKTYDK. III.764-765

³ Nüsha tavsifinde şu kaynaktan yararlanılmıştır: (Divançe, 06 Mil Yz FB 473, v.1b-15a)

Tasavvufî Unsurlar

Divançe tasavvufî içerikle örülüdür. Eser, Celvetiyye tarikatının usûl ve erkanını öğretmek ve bu yolla Allah'ın rızasına ulaşma amacıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla tasavvufî ıstılahlar, kişilikler bakımından da zengindir.

Tasavvuf; insanı, hem dünyada hem de ahiret hayatında mutlu etmesi amaçlanan ebedi bilgiye ulaştıran bir disiplindir. Bu disiplin, içerdiği birtakım kurallarla bir hayat tarzını da oluşturmuştur. Bu hayat tarzı, sufilerin mensup oldukları tarikatlerin hususiyetlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz metnin müellifi Derunîzade Muhammed Hulûsî de tasavvufî yönü bulunan bir şairdir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; Celvetiyye tarikatine mensuptur. Bu durum *Divançe*'sinde bulunan şu beyitte açıkça ifade edilmiştir:

*Pây-ı himmetle Hülûsî baş kadem bu meclise
Mecmâ'î ehl-i velâyetdir tarîk-i celvetî(vr.14b)*

Celvet her ne kadar bir tarikatın ismi olarak biliniyorsa da gerçekte bu kelime, bütün tarikatlerin müşterek esasını teşkil etmektedir. Celvet gerçek manasıyla halk arasında Hak ile beraber olmaktır. *Bâ heme ve bî heme* yani herkesle beraber, buna rağmen yalnız olmaktır(Eraydın, 2016:426). Celvetiyye tarikatı, her ne kadar Bayramiyye'nin bir şubesi ise de zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayî (ö.1038/1628)'dir. Osmanlı Döneminde yetişen en nüfuzlu şeyhlerden biri olan Aziz Mahmud Hüdayî iyi bir medrese tahsili yapıp müderrislik payesine eriştikten sonra tarikata girmiştir. Otuza yakın eseri ve yüz binlere varan müridi bulunan Hüdayî'nin tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlar'da yayılmıştır. "Tevhid zikri ve mücahede" esasına dayanan tarikat, ilim ve devlet ricalinin de ilgisini çekmiştir. Bursalı İsmail Hakkı (ö.1137/1725) gibi velud mutasavvıf müellifler, bu tarikattan yetişmiştir. Tarikatın Hakkıyye, Fenaiyye, Selamiyye, ve Haşimiyye adlı kolları, İstanbul'da otuz kadar tekkesi vardır(Yılmaz, 2012:265-266). Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin *Divançe*'sinde, bu tarikatın tasavvufî görüşlerini ifade eden beyitlere sıklıkla rastlanılmaktadır. *Divançe*'sinde bulunan şu gazelinde ise Celvetîliğin esasları zikredilmektedir:

*Mevşil-i feyz-i hakîkatdir tarîk-i celvetî
Râ'yi-i râh-ı şerî'atdir tarîk-i celvetî(vr.14b)
Mîve-i 'irfândan olmağ dilersen hisse-mend
Bâğ-çe-i nahl-i hidâyetdir tarîk-i celvetî*

*Ekşer-i ehl-i sülûk-ı müttakî şāhib-i salāh
Hāşılı Hakk'a delālettir tarîk-i celvetî
Şidkıla bu yola gir olmak dilersen behremend
Melce-i ehl-i sa'ādettir tarîk-i celvetî
Pāy-ı himmetle Hülûsî baş kadem bu meclise
Mecmā'î ehl-i velāyettir tarîk-i celvetî*

Celvetiyye tarikatının esaslarından biri olan tevhid zikri *Divançe*'de şu ilahi de ifade edilmiştir:

*Ey 'āşık-ı şādıklar
Tevhîd idelim tevhîd
'Aşk odına yanıklar
Tevhîd idelim tevhîd(vr.6a)
Nefy idelim sevāti
Hem 'ucb ile riyā'yı
Fikr idelim Mevlāyı
Tevhîd idelim tevhîd*

*Gel halkaya girelim
Edeb ile turalım
Nūr-ı Hakk'a tolalım
Tevhîd idelim tevhîd
Tevhîd gönüller açar
Raḥmet kalplere saçar
Şeytān zikirden kaçar
Tevhîd idelim tevhîd
Ey Hülûsî zikr-i Hakk
Eşyāda cārî-i muṭlak
Saña olsun bu sebķ
Tevhîd idelim tevhîd*

Tasavvufî Tipler

İncelememize konu olan eserde, tasavvufî tiplere de yer verilmiştir. Eser içerisinde bulunan tasavvufî tiplerin bazıları şunlardır:

Mürşit

Rehber, kılavuz, yol gösteren anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise dalaletten uzaklaştırıp doğru yola ileten anlamındadır.(Uludağ, 2001:263) Eserde, kamil bir mürşitle yapılan sohbetin insanı Allah'a yaklaştıracığından ve bu şekilde Allah'a ulaşılacağından bahsedilmektedir. Mürşit, burada yol gösteren, rehberlik eden anlamındadır.

*Hâşılı bir mürşid-i kâmil ile şohbet gerek
Tâ yakînen rāh-ı Hakk'ı eyleye saña güşād (vr.5b)*

Derviş

Fakir, dilenci yoksul anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise sufi, mutasavvıf anlamlarını bünyesinde barındırmaktadır(Uludağ, 2001:103). Eserde ise insanlara, nur aleminin yani Allah'la yakınlık kuracağı alemin açılmasının samimiyetle girilecek dervişlik yoluyla olacağı ifade edilmiştir. Derviş olabilmenin şartının da ihlaslı olmak olduğu dikkatlere sunulmuştur.

*Hulûşî niceler dahı olub ihlās ile dervîş
Açalub kalbine nūr-ı tecellî kurb-ı hazretten(vr.12a)*

Talip

İsteyen, talep eden anlamına gelmekte olup tasavvufta ise Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak durup Allah'a varmayı isteyen demektir.(Üstüner, 2014:386) Eserde de bu anlamıyla kullanılmış olup insanın, değeri yüksek olan bu yolun talibi olması gerektiği vurgulanmıştır.

*Nakd-i 'aşkıñ gerçi çoğıdu 'aceb tālipleri
Kalb-i insān düşdi lîkin işbu altuna mehekk(vr.10a)*

Tasavvufî Terimler

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin Divançe'si, tasavvufî ıstılahlar bakımından zengin olup müellif, mensup olduğu muhitin kelime hazinesini eserine yansıtmıştır.

Makam

"*Makam, salikin tasavvuf yolunda kat ettiği merhale olarak ifade edilmektedir.*"(Uludağ, 2001:265-266) Kulun, bütün hareketlerinde Allah'ın huzurunda olduğunu bilmesi ve ona göre hareket etmesidir. Bu da yaratıcısının ona nazar etmesi yönüyle, bir kul için en büyük mutluluktur. *Divançe*'de salikin makamının çok yüce olduğu ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle Derûnî-zâde, çıktıkları yolun yüceliğini vurgulamaktadır.

*Ālem-i 'ulvîde bulmuşdur makāmıñ sâlikān
Ālem-i süflîde anıñçün efendi cāhı yok (vr.9b)*

Derd

"*Sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen haldir.*" (Uludağ, 2001:103) Kulda farkındalık oluşturup Allah'a yaklaştıran derd, tasavvufî çevrelerde makbul olup ondan uzaklaştıranı ise nefretle karşılanmıştır. *Divançe*'de 'eğer deva bulmak istersen aşk derdine talip ol' denilmesiyle derdin, makbul olanına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca

Derunîzade'nin aşk derdinin devasının yine derd olduğunu ifade etmesi, onları Allah'a yaklaştıran bu durumdan memnun olduklarının göstergesidir.

*Derd-i 'aşkı isteriseñ bulasın ey dîl devâ
Sür çıkar kalbiñ evinden kalmasun zerre hevâ (vr.3a)
Kanda bâkî sîm görünür gözime esrâr-ı dost
Bir onulmaz derd imiş bu başıma sevdâ-yı dost(vr.4b)
Nice efgân itmesün bî-çâre bülbül derdile
Her sehar olur nümâyân gözine gül-zâr-ı dost (vr.4b)
Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Hulûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâc (vr.5a)
Ey Hulûşî derd-i 'aşk ideli kalbimde karar
Yakılub varlık odı virāneyim Yā-Rabb meded (vr.6a)*

Mest

Mest; kendinden geçme, sarhoş olma anlamlarına gelmektedir. Metinde ise Hakk'ın tecellisiyle kendinden geçme vurgulanmıştır. Bu durumun neticesi olarak dilsiz olup candan geçen salikin hali ifade edilmiştir. Ayrıca bu mestliğin sebebinin tevhid kadehi ile olduğu gözler önüne serilmiştir. Derûnî-zâde, tevhidin sarhoşluğuyla mensubu bulunduğu Celvetiyye'nin 'tevhid zikri' esasına da vurgu yapmaktadır.

*Tecellîyle beni mest etdi Hallāk
Anıñcün cān ve dilim oldı müştāk (vr.9a)
Cām-ı 'ışkı nüş idenler sāğar-ı tevḥîd ile
Oldılar mest-i ebed bu dāver-i tevḥîd ile (vr.13a)*

Can

Can; ruh, nefes anlamlarına gelmektedir. Hakiki mutluluğa candan geçilerek ulaşılır. Canını terk eden yoklukta varlık bulur. Canını, Allah yolunda veren karşılığını yine can bulmakla elde eder. Bir başka deyişle, ne verirsen onun karşılığını alırsın, can verirsen hakiki olanı bulursun. (Eraydın, 1997: 17/18) *Divançe*'de canın Allah yolunda verilmesinin hakiki mutluluğu getireceği vurgulanmıştır.

*Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Hulûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâc (vr.5a)
Ey Hulûşî ol şehensāh-ı cihāñiñ yoluna
Cismile cānım fedā olsun dahı bende fedā (vr.3b)
Dil ü cānum karar itmez seniñ 'aşkunla Yā-Mevlā
Kıyub kapuñ karar itmez seniñ 'aşkunla Yā-Mevlā(vr.3b)*

*Şem' i 'aşka cān virür pervāne-veş 'āşık olan
Nār-ı Nemrūd'ı ider 'āşıklara gül-zār-ı dost (vr.4b)*

Safa

Safa; saflık, duruluk, temizlik anlamlarına gelmektedir. *Divançe*'de asıl saflık ve duruluğun Celvetiyye vasıtasıyla Allah'a ulaşmakla yakalanacağı ifade edilmektedir.

*Tefekkürde iken bu mısrā'ı hātif idüp ilhām
Safā-bağış oldu ehl-i dil için bu dil-rübā der-gāh (vr.14b)*

Tevhid

“*Tevhid; bir şeyi birlemek, bir kılmak anlamındadır. Tasavvufî anlayışta ise tevhid, Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek demektir. Allah'ın birliğine hükmetmektir.*” (Üstüner, 2014:65) Tevhid, Celvetiyye tarikatı için çok önemli olup müellif eserinde her şeyi tenhid zikri üzerine bina etmektedir.

*Ey 'āşık-ı şādıklar tevḥīd idelim tevḥīd
'Aşk odına yanıklar tevḥīd idelim tevḥīd (vr.6a)*

Zikr

“*Zikir Hakk'ın kainattaki binbir tecellisini görüp O'nu tesbih ve takdis etmektir. Yani Hakk'ı asarını, ayatını tedkik ile düşünmekten ibarettir.*” (Ceylan, 2000:294) Eserde, kalbin pasının zikirle atılacağı ve nur alemine zikirle dalınacağından bahsedilmektedir. Celvetiyye'nin iki usülünden birinin tevhid zikri olması zikrin, ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Ayrıca kulun, kendisine verilen nimetleri düşünmesi ve onları dile getirmesinin ve bunlardan dolayı Allah'a şükretmesinin zikirle olacağı dikkatlere sunulmaktadır.

*Gel ir 'āşık bu bezm-i 'aşka bir kez 'arz-ı dīdār it
Girüb bu ḥalka-i zikr içre ḳalbūñ feyz-i envār it (vr.4b)*

*Dā'im Ḥaḳḳ'ı zikr eyle
İn'āmını fikr eyle
İḥsānına şükr eyle
İnşāf ide gör inşāf (vr.9a)*

Tesbih

Tesbih; sürekli dile getirmek Allah'ı her türlü kusurdan uzak tutmak ve onun kutsallığını takdis etmek anlamlarına gelir. (Uludağ, 2001:354) *Divançe*'de tevhid meclisinin her yerinde tesbihle meşgul olduğu ifade edilmektedir. Kul, her an tesbihle meşgul olmalı ve Allah'ı dilinden

düşürmemelidir. Müslümanın olduğu her meclis tevhid meclisidir. Bunun için hususi bir meclise ihtiyaç yoktur. O bulunduğu her yerde Allah'ı zikreder.

Nice biñ cān ile eylesün ikbāl añā 'āşık

Olur tesbîh-i Mevlā her şadāsı meclis-i tevḥîd (vr.5b)

Terk

Terk, bırakmak demektir. Tasavvufta ise hakiki mutluluğa erişmek için masivadan yani Allah'tan başka her şeyden uzak durmaktır. (Cebecioğlu, 1997:488) *Divançe*'de Allah'a ulaşmak için candan, canandan vazgeçmenin ve her şeyini onun yolunda feda etmenin önemi vurgulanmaktadır.

Kimde kim zāhir olur 'aşk-ı muḥabbetten eṣer
Öz vücūduñ terk ider nām u niṣān olmaz aña (vr.3a)
Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Ḥulūṣī derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilāç (vr.5a)
Ey Ḥulūṣī ümmet isen ol resūle sen daḥi
Terk idüb ten ile başın yolına eyle fedā (vr.3b)

Cisim

Cisim; gövde, beden anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise çeşitli parçalardan meydana gelen nesnedir. (Uludağ, 2001:90) *Divançe*'de insan bedeni anlamıyla kullanılmış olup onun, ruh ile birlikte Allah yolunda feda edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Ey Ḥulūṣī ol ṣehenṣāh-ı cihāññ yoluna
Cismile cānum fedā olsun daḥi bende fedā (vr.3a)
Ey kendüzüñ yitüreñ cismiyle cān içinde
Dā'im oldu bu vücūd kaldıñ zindān içinde (vr.14)

Cem'

Cem; tasavvufta, her şeyi Allah'la görme yani her şeyin onun varlığıyla mana kazandığını bilme anlamına gelir. *Divançe*'de ise bu durum, insan üzerinden yani insanın kainattaki her şeyi kendi üzerinde toplamış olması özelliğinden hareket edilerek verilir. Bununla birlikte eşref-i mahlukat olan insanın konumu vurgulanmış olur.

Şūretā bir kaṭre-i nā-çizim ammā ma'nāda
Cümleyi cem' eylemiş deryālarıñ deryāsiyam (vr.10b)

Beka ve Fena

Beka, kelime anlamı olarak kalıcı olma, fena ise geçici olma anlamlarına gelir. Tasavvufta ise kulun kötü olan yönlerini yok etmesi fena ve bunların yerine iyi olanlarını yerleştirmesi bekadır. (Uludağ, 2001:70) *Divançe*'de ise fani olandan yüz çevirip baki olana yönelme vurgulanmıştır. Ayrıca eserde; dünyanın faniliği ve bu faniliğin farkında olmakla beka yolunun açılacağı, geçici olan bu alemin zahiri güzelliklerine aldanmayıp onu manen terkedenlerin sıkıntıdan kurtulacağı ve hakiki mutluluğu bulacağı vurgulanmaktadır.

*Eger 'ārîf iseñ kalbini virme bu fenā mülke
Hulûsî bu naşîhati dimiş bize geçenler hep (vr.4b)
Ġarķa-i maġv-ı fenā olmak erenler kārıdır
Şanma her bir müdde'ıye açılır rāh-ı sedād (vr.5b)
Ey Hulûşî terk idersen bu fenānıñ varlığın
İbn-i Edhem gibi olursun bu miġnetten ġalāş (vr.8a)
Çün fenādır Ey Hulûşî bu cihānıñ varlığı
Yā niçüñ dünyā içüñ āġiretiñ tār eylediñ (vr.9b)*

Maşuk

Tasavvufta maşuk, her yönüyle sevilmeye ve üstün tutulmaya layık olan Allah'tır.

*Kimi 'ābid kimi fāsık kimi 'āşık kimi ma'şūk
Kim olmuş her birine ya'nî bir dürlü 'atā Yā-Rabb (vr.4a)
'Āşık oldur kim vire ma'şūk yolunda baş u cān
Yanuben pervāne-veş kıla vücūduñ bî-nişān (vr.11a)*

Zevk

Zevk, haz ve lezzet anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise Allah'la var olmanın kalbe verdiği cezbe hâlidir. *Divançe*'de de zevke aşına olmanın Allah'a yakın olmakla olacağı vurgulanmıştır.

*Nüş iden cām-ı muġabbet pārelendin her zamān
Oldı ancak ol Hulûşî 'aşķa zevke āşinā (vr.3b)*

Aşk

"Aşk; Arapça bir sözcük olup müfrit muhabbet, aşırı sevgi anlamlarına gelir. Tasavvufta ise sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi anlamlarına gelir. Sufîler, sevgiyi (hub, muhabbet) çeşitli kısımlara ayırırlar, çoğu kez de tepeye en tepeye aşkı koyarlar." (Uludağ, 2001:48) Her şeyin özü aşktır ve her şey aşkla anlam kazanır. Eserde, aşk yolunun yolcusu olmakla mesafe alınacağı ve her şeyi terk etmenin yine aşkla olacağı vurgulanmıştır.

*Ey 'āşık-ı şādıklar tevġid idelim tevġid
'Aşk odına yanıklar tevġid idelim tevġid (vr.6a)
Bir 'acīb ġikmetdürür 'aşķıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tā vāşıl-ı dīdār-ı dost (vr.4b)
Şu diller kim seniñ 'aşķıñ ile cānā olur ġandān
İder Mışr'ı vücūd içre olur Yuşūf gibi sultān (vr.11a)*

Āşık

Āşık, küllî akıl sahibidir. Bu aklıyla sürekli mücadele içerisinde olduğu zahide karşı zafer kazanır. Zahid her ne kadar takva sahibi olsa da akıl

noktasında âşîğın gerisindedir(Ceylan, 2000:298). Çünkü Hakk'a vasıl olanlar âşîklardır. Aşkın mekanı kalptir. Kalpte Allah'a aittir. Allah'a ulaşmak kalbi temizlemekle ve ondan başkasına orada yer vermemekle olur. Dört kitabın manası da budur. Her şeye onun izniyle onun adıyla başlamak ki kalp temizliği denur deryası da bununla olur.Eserde de âşîk bu bağlamda değerlendirilmiştir.

*Nüşhâ-i 'âşîkı okumağdan ğarâz bir nokţadır
Bâb-ı Bi 'smi 'llâh şerhi itdi kökden dört kitâb (vr.4a)
Ey Hülûşî bu şîfâtlar 'âşîkıñ evşâfidır
Her ki giye bu libâsı şüfidır bî-irtibâb (vr.4a)
Gel ir 'âşîk bu bezm-i 'aşka bir kez 'arz-ı dîdâr it
Girüb bu halka-i zikr içre kalbüñ feyz-i envâr it (vr.4b)
Şem' i 'aşka cân virür pervâne-veş 'âşîk olan
Nâr-ı Nemrüd'ı ider 'âşîklara gül-zâr-ı dost (vr.4b)*

Hayat

Hayat, zinde olmak varlık belirtisi göstermektedir(Uludağ, 2001:162). Tasavvufta ise fani olan benliğinden vazgeçip hakiki olana ulaşılınca hayat sahibi olunur. Eserde de hayat sahibi olmanın hakiki varlığa ulaşmakla olacağı vurgulanmaktadır.

*Hayât-ı cāvidānı bulmağa ister iseñ ey dil
İçe gör cür'a-yı âb-ı hayâtı Hakk vişâlınden (vr.11b)*

Nefs

Nefs, tasavvufta insanı her türlü kötülüğe götüren benliktir. (Uludağ, 2001:274) Nefsin bu anlamı onun terbiyeye muhtaç olduğunun göstergesidir. Hakk'a vasıl olma, hakiki mutluluğa ve huzura erma onun terbiyesiyle olur. Fena nehrinde boğulmayıp beka semtine ulaşma yalnızca onun terbiyesi ile olur. Eserde de eğer terbiye edilmezse insanı felakete götüreceği ve hakiki mertliğin nefsin terbiyesiyle onun kötülüklerden arındırılmasıyla olacağı vurgulanmıştır.

*Hevâ-yı nefis ile şeytân beni esîr etti
Meded-res ol bu demde baña sen Yâ Fettâh (vr.5b)
Merd-i meydân-ı Hudâ olmak dilersen şüfîyâ
Nefsini mür eyle andan soñra Süleymân'a er (vr.7a)
Nesîm-i feyz-i rahmân almağa bûy-ı hakikatden
Bu yolda nefis bed-ğāha nice yıllar cefâ ister (vr.7a)*

Dost

Dost; ahbap, sevgili anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise dostla kastedilen Allah'tır (Uludağ, 2001:109). Eserde, dosta olan muhabbetten ve dost olabilmek için çekilen çilelerden bahsedilmektedir.

*Çanda bakarsam görünür gözime esrâr-ı dost
Bir onulmaz derd imiş bu başıma sevdâ-yı dost (vr.4b)*

*Nice efgân itmesün bî-çâre bülbül derdile
Her seher olur nümâyân gözine gül-zâr-ı dost (vr.4b)*

*Bir 'acîb hikmetdürür 'aşkıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tâ vâşıl-ı dîdâr-ı dost (vr.4b)*

*Şem' i 'aşka cân virür pervâne-veş 'âşık olan
Nâr-ı Nemrûd' i ider 'âşıklara gül-zâr-ı dost (vr.4b)*

*Ey Hulûsî kimde kim olur nümâyân 'aşk-ı Hakık
Feth olur aña tarîk içre nice envâr-ı dost (vr.4b)*

*Bî-mezâk olur lebinden şehd-i şükker 'âşıka
Dost-ı sâkîden tatalım şerbet-i nîlüfer iç (79)*

*'Ârız-ı dildârdan ger renk ile bûy almasa
Dostum şerbet-i fûrûşânlar dimezdi 'anber iç (vr.5a)*

Nefes

"Nefes, Arapça bir sözcük olup soluk anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise gaybın latifeleriyle gönülleri ferahlandırma anlamına gelmektedir." (Uludağ, 2001:273)

*Nüş ideli bezm-i 'aşk-ı İlâhî câmını
Bir nefes eyledi kaldı bezm-i mestânımız (vr.7b)*

Kesb

Kesb; çalışma kazanma anlamına gelir yani alın teri dökerek elde etmek demektir. Eserde kastedilen ise Allah'ı bilmek için gösterilen gayrettir. Bu da bir sufînin en önemli vazifesidir.

*Çanîmet bilmeyen kesb itmege 'irfân bu eyyâmı
Yarın mahşerde bu kez çekdüğü fiğânı görsünler (vr.6b)
Ey Hulûsî şanma fehm ider bunu nâdân olan
Anlar ol kimse ki her dem kesb-i 'irfân eylemiş (vr.8a)*

*Tālib-i şevk-i Hudā'nıñ derd olursa māyesi
Miḥnet ü renc ü ni'amdır kesb-i 'aşkıñ māyesi (vr.15a)*

Sonuç

18. yüzyılda yaşamış olan Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin Divançe'sinin yeni bir nüshası ve bu nüshadaki tasavvufî unsurlar üzerine yapmış olduğumuz çalışmamızda eserin tamamına tasavvufî hayata dair unsurların hakim olduğunu gördük.

Müellif, Celvetiyye tarikatına mensuptur. Celvetiyye tarikatı önceleri Bayramiyye tarikatının bir şubesi iken zamanla müstakil bir yapı haline gelmiştir. Bayramiyye tarikatı; cezbe, muhabbet ve sırr-ı İlahi esaslarına dayanmaktadır. Celvetiyye tarikatı ise bunlara ek olarak tevhid zikri ve mücahedeyi ön plana almaktadır. Metnin genelinde bu beş esas beyitlerle aktarılırken salikin, sülukunda dikkat etmesi gereken hususlar edebî çerçevede işlenmiştir. Divançe'deki manzumelerde, tasavvufî hayatın asıl gayesinin Allah'ın rızasını kazanmak olduğu ve ona aşk, sabır, nefisle mücadele, dert çekme, candan geçmeyle ulaşılabileceği vurgulanmıştır. Müellif, tasavvufî terimleri mensubu olduğu Celvetiyye'nin usüllerine göre yorumlamıştır.

Divançe, 16 varak ve 435 beyitten ibarettir. *Divançe* üzerine daha önce yapılmış çalışmalarda metnin geneline hakim olan tasavvufî unsurlara çok az yer verilmesi böyle bir çalışmayı zaruri hale getirmiştir. Eser, mutlak huzur ve mutluluğu amaçlayan sufînin bu amacını gerçekleştirmek için geçmesi gereken aşamaları, ulaşması gereken makamları edebî üslupla gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Cebecioğlu, Ethem(1997).*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları,Ankara.
- Ceylan, Ömür(2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit(1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (15. Baskı), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Derunizade Muhammed Hulusi, *Divançe*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No:06 Mil Yz FB 473.
- Eraydın, Selçuk(2016). *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Eraydın, Selçuk(1997). *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yayınları, İstanbul.

-
- Gölpınarlı, Abdülbaki(1997). *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (4. Baskı),
İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman(2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi,
İstanbul.
- Üstüner, Kaplan(2014). *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Akçağ Yayınları,
Ankara.
- Yılmaz, Hasan Kamil(2012). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar
Yayınevi, İstanbul.